

Kríza ako príležitosť

Ivan Brezina

Krízy zvyčajne vnímame ako nebezpečný, drahý a vyčerpávajúci stav, ktorý odvádza ľudskú energiu a pozornosť od bežnej agendy a priorít. Vstupujú do našich životov často bez ohľadu na to, ako veľmi sa im snažíme vyhýbať. Bez varovania nás stiahnu na dno našich síl, pripravia o zdravie, blízkych, život či nádej; to všetko – ak prežijeme – výmenou za ďalšiu cennú, však utrpením vyváženú lekciu z odolnosti. Hodiny dejepisu na školách sú nie náhodou exkurziou do jednej takmer kontinuálnej krízy. Život stoviek generácií našich dávnych predkov, lovcov a zberačov, sa dennodenne odvíjal od ich schopností odhadnúť nuansy každej jednej sezóny, čítať zmeny počasia, pohyb zveri, nachádzať vodu, bezpečie, teplo a sucho. Ich potomkovia sa síce naučili obrábať pôdu a chovať zvieratá, čo im umožnilo usadiť sa a vytvárať zásoby, avšak naďalej prežívali značnú časť svojich životov v nepohodlí spôsobenom vojnami, hladom, prírodnými katastrofami alebo epidémiami neliečiteľných chorôb. Problémy, ktoré dnes poznáme skôr z druhej ruky, keďže z historického pohľadu zažívame v našej časti sveta nebývalé obdobie blahobytu.

Na ľudskú históriu je teda možné tiež nahliadať ako na živú reťaz žánrovo rozmanitých, neraz tragických spoločenských kríz pretkaných vzácnymi obdobiami prosperity, pričom nielen rozvoj a rozmach spoločnosti, ale aj samotné prežitie druhu dodnes spájame skôr s našou schopnosťou úspešne sa vyrovnáť práve s kritickými obdobiami. Spôsob, akým sme vďaka prekonaným krízam dokázali ako druh rásť a prosperovať, je v mnohom analogický s úspešným zvládnutím vývinových kríz jednotlivca: na dospievanie a zrelosť psychológia tiež nahliada cez prizmu toho, ako šikovne človek prekoná nástrahy konkrétneho vývinového obdobia; tie sú často sprevádzané negatívnymi emóciami a strachom z neznámeho.

Podobne, ako sa prekonávaním prekážok rozvíjame na individuálnej úrovni, kríza nám môže poskytnúť priestor na rast v širšom kontexte. Spoločenské krízy je možné vnímať ako príležitosti a tento pohľad sa čitateľovi pokúsim priblížiť na nasledujúcich stranách bez toho, aby som sklzol do naratívu lacnej motivačnej literatúry a mudroval o tom, že všetko zlé je na niečo dobré, o tom, ako dobre sa odráža od dna, alebo že nikdy nie je tak zle, aby nemohlo byť ešte horšie. Mojm cieľom tiež nebude stavať na váhu pozitíva a negatíva kríz, ani prinášať senzačné príbehy o prekonávaní neprekonateľného. Na nasledujúcich stranách sa však dostaneme často za horizont konvenčných možností pri riešení problémov, keďže sú to práve vážne a hlboké krízy, ktoré dokážu v človeku aktivovať jeho skrytý potenciál a neraz aj redefinovať hranice vlastných schopností. Tie sa nám totiž v strede komfortnej zóny spoznať nedarí.

Prínos kríz si detailnejšie predstavíme v podobe vynálezov, ktoré priniesla ľudská predstavivosť zahnaná do zdanlivo slepej uličky, či v kontexte umeleckej tvorivosti, ktorá je jednou z prirodzených ľudských odpovedí na ťažké časy. Podobne, ako nie každá zmena zaužívaného pohľadu na svet predstavuje posun k lepšiemu, nie všetky krízy znamenajú pre ľudstvo zároveň aj požehnanie či záchranu. Hovorí sa, že šťastie praje pripraveným – ak je to tak, potom v čase krízy by to malo platiť viacnásobne. Lenže pripravení nemusia byť práve tí, ktorí ponúkajú lepšie riešenia pre spoločnosť: v jednej z nasledujúcich podkapitol si priblížime chaos, ktorý súčasná pandemická kríza vyvolala na poli demokracie a ľudských práv. Na príkladoch z histórie sa tiež pozrieme na hrozby a krízové obdobia,

neraz s bohatým dramatickým nábojom, ktoré sa s odstupom času ukázali byť krajne užitočné v nasmerovaní jednotlivcov, krajín či sveta k riešeniu. Epizódy, v ktorých človek dokázal premeniť nedostatky na príležitosť, vyriešiť akútny problém, porozumieť tomu, čo ho spôsobilo a zmeniť správanie tak, aby sa vyhol ešte závažnejším dôsledkom v budúcnosti. Detailnejšie teda preskúmame vybrané systémové zmeny fungovania spoločnosti, ktoré nastali v krízových obdobiach a v bežných dobách by ich nebolo jednoduché a azda ani možné vykonať. Pozrieme sa tiež na preventívne opatrenia pred katastrofami či vojnami, ktoré človek prakticky zakaždým vyvinul až na troskách predošlej tragédie. Poznatky sa nám však nepodarí spoľahlivo zovšeobecniť aj preto, že zemetrasenie, vojna, klimatická zmena, finančná kríza, hladomor či pandémie majú svoje osobité črty, vývoj a dôsledky. Sú analógiou ku krízam osobným, ktoré zvyčajne náhle zmeny v spoločnosti sprevádzajú.

Kríza ako matka vynaliezavosti *Technické vynálezy v dobe nedostatku*

Málo známym príkladom novinky zrodenej v časoch krízy je vynález bicykla. Predchádzala mu erupcia vulkánu Tambora na území dnešnej Indonézie, jedna z najväčších v známej histórii. Samotný výbuch vytlačil v apríli roku 1815 do atmosféry oblak popola a prachu, ktorý pokryl veľkú časť planéty a priniesol dramatickú zmenu klímy. Nasledujúci rok, tiež známy ako rok bez leta, sprevádzali výkyvy počasia spôsobujúce problémy s úrodou a následné hladomory. Mnoho domácich zvierat museli utrátiť alebo uhynulo hladom a niektoré druhy na mnohých miestach vymizli úplne. Bol to práve úbytok koní, ktorý inšpiroval Karla von Draisa, nemeckého vynálezcu, aby zhotovil osobný dopravný prostriedok na dvoch kolesách (Laufmaschine), ktorý by dokázal tieto straty nahradiť a jazdcovi by umožnil prejsť niekoľko desiatok kilometrov za deň. Pri verejnej ukážke prešiel vynálezca 60 kilometrov za štyri hodiny a nadšenie publika z velocipédu otvorilo cestu ďalšiemu vývoju a zlepšovaniu vynálezu, už bez ohľadu na to, že klíma aj úroda sa

po dvoch rokoch začali vracat' späť do bežného stavu.¹ Pedále na „predchodcovi bicykla“ pribudli až okolo roku 1860, kovový rám nahradil ten drevený až o dve dekády neskôr. K zásadnému vylepšeniu pocitu z jazdy prišlo až koncom storočia, keď bol vynález obohatený o možnosť riadidlami otáčať predné koleso. Dovtedy jazdci v zákrutách zabrzdlili a koleso bolo nutné zakaždým nadvihnúť. Najdôležitejší trik bol, samozrejme, naučiť sa udržať rovnováhu, vďaka ktorej si jazda na odrážadlách, velocipédoch a neskôr bicykloch rýchlo našla svojich fanúšikov a dnes už táto samozrejmosť – relikvia zabudnutej krízy – tvorí organickú súčasť našich životov. Aj keď je pravdepodobné, že podobný vynález by skôr či neskôr uzrel svetlo sveta aj bez spomínanej krízy, situácia po výbuchu sopky vývoj a rozšírenie velocipédu výrazne urýchlila.

Z pohľadu histórie pri početných vynálezoch hrala dôležitú rolu nevyhnutnosť, bieda, vojna, či hlad. Mnohé z nich predstavujú adaptívnu ľudskú odpoveď na radikálne sa meniace podmienky, ako napríklad jednorazové čajové vrecúška, v ktorých sa čaj prvý raz distribuoval na front, kde nebol čas zaoberať sa sypaným čajom. Ich popularita vynález po vojne posunula do komerčnej sféry, podobne ako konzervované jedlo, prvý raz využité francúzskou armádou za čias napoleonských vojen. V rovnakom boji, a tiež z nevyhnutnosti, vzniká aj ďalší vynález – sanitka – v tom čase, samozrejme, zapriahnutá za konský povoz a obsluhujúca trasu medzi bojiskom a poľnou nemocnicou. Podobne objav priemyselného hnojiva, vynález, bez ktorého by sme dnes dokázali globálne vyprodukovať iba zlomok potravy, spájame s nedostatkom spôsobeným prvou svetovou vojnou.² Tej istej vojne tiež vďačíme za vynález letného času, ktorý prvý raz zaviedli v Nemecku v roku 1916. V rovnakých časoch ľudia vynašli zips, nehrdzavejúcu oceľ a vzhľadom na prebiehajúce boje najväčším rozvojom prešlo letectvo. Vďaka výhode, ktorú pri bojoch lietadlá znamenali, iba päť rokov delilo prvý oficiálne uznaný let lietadla v Európe (220 metrov za 21 sekúnd) od chvíle, keď sa lietadlá začali využívať vo vojne. Medzi prvým vojenským letom na prieskumné účely a prvým využitím lietadla na bombardovanie ubehol už iba jeden týždeň a bolo to počas vojny Talianska (pod ktorého vlajkou stroje lietali) proti Turecku v Líbyi v roku 1911.³ Kreatívny génus sa pri

väčšine týchto príkladov prejavil v čase núdze, v nepriateľskom prostredí a neraz pod tlakom život ohrozujúcich okolností.

Umelecká tvorba ako liek na utrpenie

Zatiaľ čo historici dokumentujú nárast počtu inovácií v časoch krízy, psychológovia popisujú zvýšenú tvorivosť jednotlivca v ťažkých životných obdobiach. Na laickej úrovni sa zdá byť zjavné, že drastické zmeny v našich životoch otvárajú myseľ novým podnetom. Čo sa však v skutočnosti deje? Psychológia na tvorivosť v zložitých časoch nahliada primárne z individuálnej roviny. Odborníci hľadajú odpoveď na otázku, prečo umelci tvoria tak často svoje najoceňovanejšie diela tesne po hlbokom utrpení, nešťastí, vážnej chorobe, traume či strate blízkeho. Biografie známych umelcov sú pretkané príbehmi duševných a fyzických chorôb, zneužívania, odvrhnutia či iných tragédií intenzívne formujúcich osobný život tvorcu zväčša už od útleho veku. Vedci sa tiež snažia porozumieť tomu, prečo vznikajú celé umelecké smery tak často po spoločenských prevratoch, konfliktoch či vojnách. Nevyhnutnosť v podobe hladu či bezprostredného ohrozenia života v tomto prípade nehrá hlavnú rolu; umeleckú kreativitu zjavne poháňa iná dynamika, ako to bolo pri predošliých príkladoch technických vynálezov.

Termín posttraumatického rastu odbornej verejnosti predstavil Richard Tedeschi v deväťdesiatych rokoch minulého storočia a odvtedy vyšli na tému hlbokaj osobnej transformácie jednotlivca v čase ťažkých životných období stovky vedeckých prác. Veľká väčšina z nich dokumentuje u osôb, čo prekonali traumy, aj nejakú formu jej pozitívneho psychologického vplyvu. Vo všeobecnosti poukazujú na to, že následkom traumy dochádza výrazne častejšie k osobnému rastu než k rozvoju psychickej poruchy. Richard Tedeschi a Lawrence Calhoun⁴ identifikovali nejaký druh pozitívnej zmeny u takmer 90 percent posttraumatických jedincov. Rast v ich ponímaní nie je priamy dôsledok traumy – samotný boj jednotlivca s novou posttraumatickou skutočnosťou je tým, čo dokáže vytvoriť podmienky pre osobný rast a rozvoj. Rozhodujúce je teda to, do akej miery sa

jednotlivcovi podarí prijať informácie a emócie spojené s traumou a integrovať ich do vlastného systému presvedčení, prípadne zmeniť tento systém. Inými slovami – nová skutočnosť, dramatická zmena, zvyčajne vytvára hlboké trhliny v systéme našich presvedčení a narúša štruktúru nášho obrazu sveta aj seba samých. Ten potrebujeme akútne pretvoriť, a práve tu sa priestor pre kreativitu otvára dokorán.

Jeden z množstva spôsobov, akým sa táto integrácia, respektíve jej prvá fáza odohráva, popisuje na príklade vlastnej tvorby aj Laura Hillenbrandová, prozaička, ktorej knihy sa predávajú aj v slovenskom preklade. Autorka v príbehu o tom, ako písala svoju najpredávanejšiu knihu, detailne opisuje vlečúce sa útrapy a neľahký telesný aj duševný boj s rozvíjajúcou sa chorobou – syndrómom chronickej únavy. V čase, keď sa jej fyzický svet zovrel, stiahol na minimum a autorka sa prakticky prestala pohybovať, Hillenbrandová začala písať a vlastný život – ktorý v okolitom svete nedokázala zvládať – presunula do svojich postáv. „Žijúc v ich telách, zabudla som na vlastné,” píše.⁵ Táto skúsenosť nie je ojedinelá a vedomosti o transformatívnej sile tvorby sú ľudstvu známe už od dávnoveku. Mnohí ťažké časy vebili. Medzi umelcov, ktorí považovali biedu, utrpenie a melanchóliu nielen za múzu, ale aj za základný príznak hodnotného života, zdroj náhľadu či porozumenia, možno zaradiť nespočetné množstvo notoricky známych mien zo všetkých oblastí umeleckej tvorby. Starovekí Gréci nachádzali pravdu v melanchólii, pre romantických básnikov boli smútok a utrpenie vstupenkou do vyšších sfér, realisti neraz spájali prežitú bolesť s inteligenciou a porozumením.

Veda dnes rieši otázku vzťahu medzi negatívnymi emóciami a tvorivosťou tiež experimentálnym spôsobom. Vo výskume realizovanom na pôde Kolumbijskej univerzity dostali účastníci inštrukciu, aby vytvorili krátky prejav o svojom vysnívanom zamestnaní. Neskôr ich výskumníci rozdelili do dvoch náhodných skupín a prezentáciu absolvovali buď pred publikom, ktoré im poskytovalo pozitívnu spätnú väzbu (úsmevy, prikyvovanie), alebo pred odmietavými divákmi, ktorí počúvali so zamračeným výrazom a nechápavo krútili hlavami. Po prezentáciách dostali všetky skúmané osoby papier, lepidlo a farebné látky s pokynom vytvoriť koláž. Následne koláže hodnotili profesionálni umelci a nie je prekvapením, že výtvary osôb, ktoré dostali negatívnu spätnú väzbu, získali viac bodov. Zaujímavé je, že

vzťah s tvorivosťou a úzkosťou sa v tomto experimente potvrdil nielen pri subjektívnom hodnotení zúčastnených (tí, čo sa po prezentácii cítili horšie, nezávisle od skupiny, v ktorej boli, tvorili hodnotnejšie diela), ale aj v objektívnom meraní. To porovnávalo úroveň hormónov, ktoré sú zodpovedné za redukciu stresu (odbúravadajú kortizol): účastníci, ktorí objektívne prežívali „ťažké chvíle“, prejavovali vyššiu úroveň kreativity.⁶

Výskum Kay Jamisonovej⁷ naznačuje, že podobný vzťah funguje aj v dlhodobom kontexte – autorka zdokumentovala frekvenciu porúch nálad na vzorke britských literátov (básnici, scenáristi, dramatici a autori románov), ktorá v násobkoch prevyšovala výskyt v bežnej populácii. Toto zistenie nám ilustruje jeden aspekt vzťahu duševných porúch a tvorivosti, avšak s krízou navodenými zmenami prežívania u zdravého jedinca má už menej spoločné. V kontexte našej témy je relevantnejšie zistenie Scota Kaufmana a Carolyn Gregoireovej,⁸ ktorí po kvantitatívnej analýze veľkého počtu individuálnych prípadov „umenia stvoreného z nepriazne osudu“ (angl. art born of adversity) potvrdzujú vyššie spomínaný predpoklad posttraumatického rastu – teda silný vzťah medzi tvorivým úspechom, skúsenosťou straty či životných ťažkostí a subjektívne hodnoteným osobným rastom.

Ľudské utrpenie je nielen silným stimulom k tvorbe, ale aj jej prominentnou témou bez ohľadu na historické obdobie, druh umenia či kultúrny kontext. Poznanie o jeho transformatívnej sile šíria dávne náboženské či filozofické texty antiky, Blízkeho či Ďalekého východu. Trápenie však zároveň nie je podmienkou vzniku veľkých diel ani ich jedinou inšpiráciou. Tú autori nachádzajú v celom spektre emócií, sentimentov a nálad, taktiež v pozitívnych zážitkoch, pocitoch a citoch ako láska, radosť, nádej a podobne. Rovnako ako „najnižšie“, aj „najvyššie“ momenty našich životov dokážu byť spúšťačmi tvorivej energie – dôležitá je tu pravdepodobne tiež intenzita, novosť a nepoznanosť zážitku, nielen jeho emocionálne zafarbenie. Nás však v kontexte kríz zaujímalá tá náročnejšia, podľa niektorých hlbšia alebo hodnotnejšia či odvrátená strana ľudského prežívania.

Ako sme si vyššie priblížili, kríza, ťažké časy, trauma či strata vnášajú kyslík do ohňa tvorivosti viacerými spôsobmi. Jeden z nich sa manifestuje umením, má aj terapeutickú funkciu a neraz vedie ku katarzii – Eric Clapton skomponoval známu skladbu Tears in Heaven

po tragickom páde svojho štvorročného syna z okna mrakodrapu, pod ťarchou silne traumatického zážitku, podobne ako Eduard Munch, Vincent van Gogh a stovky či tisíce ďalších umelcov, ktorí tvorili vrcholné diela v hlbokéj agónii. Ťažké časy dokážu zároveň stimulovať aj iný druh tvorivosti – praktickú vynaliezavosť, ktorá ako odpoveď na akútne nedostatok či ohrozenie svojho tvorca odmení vyriešením technického problému. Ako napríklad vynález syntetickej gumy v čase nedostatku kaučuku či vynález lepiacej pásky počas finančnej krízy v dvadsiatych rokoch minulého storočia, keď ľudia – nemajúc peniaze na nové veci – páskou s radosťou predlžovali život tým starým. Aj pre nás bežných ľudí, ktorí nie sme umelcami ani vynálezcami, predstavuje kríza hodnotný stimul k rozvoju tvorivosti. Dynamika, v ktorej prestávajú fungovať zaužívané postupy, núti človeka hľadať nové alternatívy: a práve to tvorí tak jadro definície tvorivosti, ako aj častú cestu z krízy von. Situácia, v ktorej sa skorodované ľudské návyky dostanú do náhle nerovnováhy, je príležitosť, ktorá sa človeku za bežných okolností – v akejsi homeostáze istôt každodenného života – nenaskytne. A nutnosť konať rýchlo nejedného z nás zbaví psychologických bariér, ktoré si vo vzťahu k tvorivosti vytvárame.

Kríza ako príležitosť na zmenu Príležitosť na nový začiatok

Nie je zriedkavé, že strach živý krízou v spojení s verejným nesúhlasom so stavom vecí nútia lídrov robiť odvážne a často neľahké kroky – rozhodnutia, ktoré by v iných časoch nebolo možné vykonať. V roku 1666, krátko potom, ako bol Londýn zničený požiarom, vytvorili viacerí nadšenci nové plány mesta tušiac príležitosť na dlho očakávanú zmenu. Filozof Robert Hooke navrhoval prestavať centrum mesta do formy mriežkovaných ulíc pretkaných malými parkmi na spôsob Barcelony. Architekti, umelci a stavebníci prichádzali s rozmanitými riešeniami, ako naložiť s príležitosťou a mesto vybudovať odznova prakticky od základov. Iniciátori zmien spolu s nemalou časťou verejnosti boli nakoniec sklamaní: skostnatení úradníci nedospeli k rozhodnutiam, skôr než sa mesto začalo znovu budovať po líniiach

pôvodných ciest a námestí. New York si už podobnú šancu nenechal ujsť a je celkom možné, že aj vďaka tejto využitej príležitosti sa pretransformoval na svetovú metropolu. Začalo sa to podobne – požiarom, ktorý sa z päťposchodovej budovy na južnom konci Manhattanu rozšíril do okolia, až sa jeho dym stal viditeľným zo vzdialenosti 130 kilometrov. Písal sa rok 1835 a decembrové počasie bolo natoľko chladné, že okolité studne aj cisterny boli zmrznuté na kameň; podobne aj rieka tiekla pod hrubou vrstvou ľadu, ktorý bolo nutné každú chvíľu nanovo vŕtať, lebo pri teplote takmer 30 stupňov pod nulou rýchlo zamrzal. Oheň zničil okolo šesť stoviek budov, prakticky celé centrum mesta. Z trosiek vznikol nový Manhattan – drevené stavby nahradili kamenné a budovy narástli do výšky. Ulice nabrali na šírke, čím, podobne ako ďalšia inovácia – novovybudovaná priehrada, ktorá cez systém podzemných kanálov privádzala do mesta dostatok pitnej aj úžitkovej vody – poskytli priestor ďalšiemu rastu mesta.

Vráťme sa však späť do Londýna. Príchodom pandémie na jar 2020 sa počas lockdownu začali meniť niektoré mestské časti. Mesto, argumentujúc zmenou v mobilite ľudí, sa rozhodlo vykonať plánovanú a dlho odkladanú reorganizáciu. Ľudia pod vplyvom pandémie zmenili návyky, pribudlo chodcov a cyklistov. Magistrát sa chytil príležitosti, ktorú núkala kríza, a zmeny, politicky len ťažko presaditeľné za bežných čias, dotiahol do úspešného konca. Mnohé ulice sa zmenili na jednosmerné, pribudlo cyklistických trás a priestor predtým zaberaný autami sa otvoril peším.

K úplne inej a z pohľadu histórie výrazne dôležitejšej zmene používaného systému – tentoraz v komunikácii a rozhodovaní – viedol neúspešný americký pokus o prevrat na Kube. Invázia v Zálive svíň v roku 1961, ktorá stála mnoho životov, posilnila pozíciu Fidela Castra a viedla ku kubánskej raketovej kríze. Invázia je všeobecne považovaná za fiasko americkej zahraničnej politiky a spúšťač jednej z najzávažnejších bezpečnostných kríz v ľudskej histórii. Americký prezident John F. Kennedy zásahu velil hneď v úvode svojho funkčného obdobia – spravodajské služby veliteľa ozbrojených síl informovali o pripravovanom útoku iba dva dni po tom, ako zložil prezidentský sľub. Následkom vlastného zlyhania a jeho prijatia zmenil JFK proces zahraničnopolitického rozhodovania v Spojených štátoch. „Po novom“, teda od šesťdesiatych rokov (až podnes), sa k rozhodnutiu s geopoliti-

tickými konzekvenciami prizýva väčší počet účastníkov, predchádza mu debata, do úvahy sa (viac) berie vzťah k medzinárodnému právu a konzultácie – na rozdiel od dávnych čias – zahrňujú aj spojencov.⁹ Analytici sa zhodujú, že tieto zmeny úspešne zabraňujú rýchlym a neuváženým rozhodnutiam s potenciálne devastačnými dôsledkami; nezriedka počuť tiež názor, že na jeseň roku 1962, keď Sovietsky zväz nainštaloval jadrové hlavice na rakety stredného doletu umiestnené na Kube, sa svet ocitol najbližšie k nukleárnej vojne vo svojej histórii. Do akej miery práve zmeny v rozhodovacích procedúrach, ktoré J. F. Kennedy uviedol do praxe iba pár mesiacov predtým, zabránili tejto tragédii, presne posúdiť nedokážeme – predošlá kríza spustená neúspešnou inváziou však otvorila priestor na radikálne zmeny, ktoré dali predpoklad k lepším rozhodnutiam do budúca.

Príležitosť na obrat, či aspoň korekciu, ktoré ponúka súčasná pandemická kríza, je viacero. Jedna z dôležitejších súvisí s vedeckým poznaním, že narastajúca devastácia prírody zvyšuje pravdepodobnosť vzniku pandémie¹⁰ a robí človeka výrazne zraniteľnejším. Je dobre zdokumentované, že masívne odlesňovanie a následný úbytok prirodzeného životného priestoru zvierat zvyšuje nielen podiel CO₂ v atmosfére, ale aj pravdepodobnosť vzniku zoonotických ochorení a ich prenosu na človeka. Zmenšujúca sa plocha znamená častejší kontakt, a teda aj ľahšie šírenie – následkom toho veľká časť nových infekčných chorôb dnes pochádza práve zo zvieracej ríše a mnohí vedci majú tendenciu vnímať tento fakt v priamom súvisi s ľudskou aktivitou. Ebola, HIV, SARS či MERS predstavujú v danom kontexte jasné výstražné signály, na ktoré sme síce reagovali preventívnymi opatreniami – avšak nevedli k podstate ich pôvodu. Práve COVID-19 môže mať potenciál poslúžiť ako dlho očakávaný budíček k zmene doterajšieho zhubného postoja – pandemická kríza je totiž tiež zaujímavá aj z pohľadu početných a veľmi silných štátnych intervencií, stratégií pomoci či záchranných balíčkov pre súkromný sektor. Tie (napr. obohatené o environmentálne definované podmienky) spolu s novými reguláciami v oblasti životného prostredia predstavujú v danej situácii príležitosť, ktorá sa naskytne iba výnimočne.

Krízy predstavujú obrovskú šancu, najmä keď tradičné prístupy a paradigmy dostávajú zabrat'. Počas krízy dochádza k zmene motivácie, sme svedkami zmien v spoločnosti, tvorby nového systému

či štruktúry. Adrenálna a spoločná zameranie na riešenie jedného problému neraz prinášajú výsledky. Nie všetky príležitosti na zmenu zaužívaného systému sú však pozitívne. História je bohatá na príklady, keď kríza vytvorila vákuum, ktoré sa zneužilo na zmenu k horšiemu. Nemusíme zachádzať do minulého storočia a zaoberať sa tým, či a ako finančná kríza prispela k vzniku fašizmu, alebo ako druhá svetová vojna podnietila rozmach komunizmu u nás – dostatok inšpirácie nájdeme, žiaľ, aj v priebehu globálnej pandémie COVID-19 v roku 2020.

Príležitosť uchopiť moc

V diele venovanom téme, ako krízy dokážu zmeniť demokracie na diktatúry, vykresľuje sociálny psychológ a odborník na konflikty Fathali Moghaddam¹¹ typického diktátora ako osobu, ktorá vytvára hlboké skutočné alebo imaginárne krízy. Následne tento diktátor zvyčajne odpovedá na pocity ohrozenia a bezmocnosti v spoločnosti tak, že prezentuje seba ako jedinú osobu, ktorá dokáže národ či krajinu zachrániť. Podľa autorovej logiky teda kríza, či už vyfabrikovaná alebo autentická, predstavuje príležitosť v prvom rade pre autoritatívnych vládcov. A poznatky z psychológie mu do značnej miery dávajú za pravdu. Viaceré výskumy odhalili spojitosť medzi obdobiami spoločenských hrozieb – ekonomického alebo bezpečnostného charakteru – a všeobecnou preferenciou autoritatívnej odpovede/reakcie. Aj ďalší sociálni psychológovia^{12,13} poukázali na mieru a spôsob, akým v obdobiach krízy rastie autoritárstvo.* V nadväznosti na tieto výskumy Stewart McCann¹⁴ analyzoval podporu politických kandidátov v čase (vonkajšieho) ohrozenia a zistil, že v „ťažkých časoch“ rastú preferencie osôb opísaných adjektívami rázny, mocný, ostrý a aktívny.

Zhodu v názore, že kríza hrá do kariet autoritatívnym lídrom, badať aj u politológov. Mnohí z nich vnímajú krízu ako príležitosť k politike strachu, ktorá si s vládou silnej ruky zvyčajne rozumie. Otáznym pre nás ostáva, či každý druh verejného strachu predstavuje

* Vonkajšie nebezpečenstvo taktiež zvyšuje xenofóbiu a odmietnutie druhých.²² V experimentálnom prostredí spôsobuje hrozba etnocentrizmus,²³ intoleranciu a vôľu po útoku.²⁴